

ВІДГУК

офіційного опонента – кандидата філологічних наук,
наукового співробітника відділу теорії літератури та компаративістики
Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України
Бербенець Людмили Сергіївни
на дисертацію

Капелюха Дмитра Петровича

«Поетика драматургічної ремарки»

подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за
спеціальністю 10.01.06 – теорія літератури

У поданій до захисту праці дисертант здійснив спробу всебічного аналізу поетики і функціонування авторської драматургічної ремарки.

Автор намагався максимально врахувати досвід попередніх дослідників (лише перелік їхніх прізвищ у вступі займає близько чотирьох сторінок машинопису), але водночас запропонувати новий підхід до дослідження і класифікації драматургічних ремарок. Попри те, що про ремарку уже написано багато праць, дослідник виробив власний погляд на її поетикальні та функціональні особливості.

Актуальність і наукова новизна праці не викликають сумніву і зумовлені відсутністю подібного комплексного теоретичного дослідження драматургічної ремарки в українському літературознавстві. Адже до цього мовознавці і літературознавці розглядали лише окремі теоретичні аспекти функціонування драматургічної ремарки.

Автор дисертації поставив перед собою досить амбітну мету – здійснити «комплексне дослідження поетики ремаркового тексту у творах зарубіжних і українських драматургів (від епохи античності до межі XX – XXI ст.), художньої специфіки його вияву й пріоритетів естетичних стратегій» (с. 11) і виконав усі поставлені ним у роботі завдання.

Говорячи про *ступінь обґрунтованості наукових положень дисертації та їхньої достовірності*, варто відзначити, що теоретичні узагальнення і висновки автор робить, спираючись на великий корпус наукових і художніх джерел (список використаних джерел налічує 383 позиції). Крім того дисертант здійснив аналіз 266 драматургічних творів, написаних українськими і зарубіжними авторами. На жаль, через великий обсяг інформації, не всі ці твори вдалося подати у списку використаних джерел, хоча їх перелік, безумовно, заслуговує навіть на те, щоб бути винесеним у окремий додаток до роботи.

Дослідник опрацював значну кількість мовознавчих і літературознавчих праць, присвячених питанням дослідження окремих ознак і функцій драматургічної ремарки, проаналізував різноманітні підходи до вивчення ремарки, запропоновані попередниками.

Наукові положення дисертації аргументовані, достовірні, тема розкрита з достатньою повнотою і переконливістю.

Теоретико-методологічна база роботи досить широка і виправдана метою і завданнями, які поставив перед собою дисертант. Дмитро Петрович Капелюх звернувся до праць зарубіжних літературознавців, які досліджували загальні і конкретні особливості функціонування драматургічної ремарки

(Е. Бентлі, П. Паві, В. Волькенштейн, С. Владіміров, А Вольська, О. Горелов, І. Зайцева, А. Зорін, Н. Іщук-Фадєєва, Ю. Кабікіна, С. Носов, І. Чистюхін та ін.); розробок зарубіжних лінгвістів (С. Андрєєва, І. Балягіна, Л. Борботько, С. Бочавер, А. Габдулліна, Н. Ніколіна, Р. Сафаралієва, О Сафронов, К. Толчєєва, та ін.). Дисертант врахував також досвід дослідження драматургічної ремарки українськими вченими (П. Білоус, Є. Васильєв, Т. Вірченко, Р. Козлов, Н. Малютіна, Н. Слюсар, М. Сулима, С. Хороб та ін.).

Прагнучи забезпечити системно-цілісний підхід до вивчення ремарки, дисертант застосував в ході роботи низку доречних методів дослідження.

Дисертація Дмитра Петровича Капелюха має очевидну *наукову й практичну цінність*. Результати роботи дослідника можуть бути використані під час викладання дисциплін літературознавчого циклу у закладах вищої освіти, написання підручників, монографій тощо. Дисертація виконана на належному теоретичному рівні.

Структура й обсяг дисертації відповідають вимогам до кандидатських дисертацій: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

У *вступі* є всі необхідні складові: чітко визначено актуальність і наукову новизну дисертації, сформульовано мету і завдання роботи, подано відомості про теоретико-методологічну базу дослідження, сказано про практичне значення роботи, перераховано заходи, під час яких дисертант апробував результати свого дослідження.

У *першому розділі* дисертант не лише докладно розглянув літературознавчі дослідження, присвячені аналізу ремарки, а й ретельно опрацював мовознавчі праці, що торкаються різноманітних теоретичних питань вивчення драматургічної ремарки. Автор роботи довів, що такий підхід цілком виправданий, адже деякі напрямки лінгвістичного дослідження ремарки тісно пов'язані з літературознавчими аспектами її вивчення. Йдеться, зокрема, про аналіз взаємозв'язку семантичних властивостей ремарки з особливостями ідіостилю драматурга (с. 18).

Окремий підрозділ першого розділу своєї праці дисертант присвятив проблемам термінологічного окреслення ремарки. Дослідник слушно звернувся до особливостей функціонування і тлумачення терміна «ремарка» у різних мовах (французькій, англійській, італійській, німецькій, українській, російській). Розглянувши низку підходів до окреслення поняття «ремарка» різними вченими, автор дисертації дійшов висновку про неоднозначність розуміння терміна «ремарка» та окреслення поняття «ремарка» (с. 30–37). Дослідник констатує, що неможливо запропонувати «“остаточне” і теоретично “вичерпне” означення ремарки» (с. 37). У цьому ж підрозділі, підсумовуючи свої спостереження, дисертант пропонує зараховувати «до ремарок не лише “міжреплікові” сценічні характеристики автором обставин окресленої дії, але й увесь спектр його вказівок на ті аспекти художньої побудови драматургічного твору (афіша, декупаж тощо), які дослідники традиційно відносять до паратекстуальної або метатекстуальної його частини (с. 38).

У *першому розділі* дослідник також наголосив, що в контексті пошуків поняттєвого і термінологічного окреслення ремарки необхідно звернути увагу на її статус у тексті, особливості її співвідношення з репліковою частиною драматургічного твору, а також співвідношення ремаркових текстів

безпосередньо драматургічного твору і сценічної версії твору. Дисертант ретельно розглянув підходи, що застосовуються до дослідження співвідношення ремарки і діалогічної частини драматургічного твору, а також звернув увагу на інші поняття, дотичні до поняття «ремарка» (паратекст, метатекст та ін.). Дослідник запропонував, зважаючи на подвійний – «літературний» і «сценічний» «статус авторських “метатекстових зауважень” до власне “реплікової” частини драматургічного твору, його номінативний і афішний компоненти» (с. 50–51), розглядати як елемент «структури ремаркового тексту» (с. 51). Тому автор роботи цілком слушно і обґрунтовано запропонував застосувати для їх окреслення термін «парасценічна ремарка» (с. 51).

Дослідник приділив також увагу ролі ремаркового тексту у взаємодії стратегій автора і режисера в ході сценічного втілення драматургічного твору.

Структура першого розділу дисертації виправдана поставленими дослідником завданнями і логічна. Дмитро Петрович скрупульозно вивчив уже існуючий корпус праць, які тим чи іншим чином торкаються питання ремарки, її функцій, різновидів, структурно-семантичних особливостей, графічного оформлення, типології, історії розвитку ремарки тощо. Але на особливу увагу заслуговує той факт, що автор дисертації запропонував власні термінологічні і структурно-семантичні підходи до вивчення ремарки, які він і розвинув у подальшому тексті роботи.

Хотілося б, однак, щоб не лише у висновку до цього розділу, а й у загальних висновках до роботи дисертант приділив особливу увагу термінологічним проблемам дослідження ремарки, які він успішно розв’язав у першому розділі. Крім того, у першому розділі дисертант подекуди досить розлого цитує праці, на які він спирається, що варто було б виправити під час подальшої роботи над науковою монографією.

У контексті термінологічних окреслень досліджуваного феномена і відсутності усталеного й одностайного підходу до терміна, що вживається на його позначення у інших мовах (фр. «*indication scénique*» (букв. «сценічна вказівка»); англ. «*stage direction*»; нім. «*bühnenanweisung*» (авторська ремарка) і «*regieanweisung*» (ремарка режисера; італ. «*didascalia*» (букв. «наука»)) (с. 37, с. 61), та існування великої кількості синонімічних термінів, які, як зауважує дисертант, вживають сучасні дослідники (авторські «зауваження», «пояснення», «вказівки», «рекомендації», «примітки», «особливий тип композиційно-стилістичних одиниць», «субжанр») (с. 62), хотілося б попросити дисертанта прокоментувати, чому він зупиняється саме на терміні «ремарка».

Другий розділ своєї праці автор присвятив розгляду моделей класифікації ремаркового тексту, які існують на сьогодні, та виробленню свого власного підходу до створення типології драматургічної ремарки. Дослідник знову слушно звернувся і до літературознавчих, і до мовознавчих поглядів на класифікацію ремарок, що дозволило йому врахувати усі можливі нюанси під час створення власної типології.

У першому підрозділі дослідник ретельно розглянув різноманітні лінгвістичні моделі класифікації ремарок, у яких враховані їхні структурно-семантичні і структурно-семіотичні особливості, функції у драматургічному творі, комунікативну спрямованість (с. 63–67). Дисертант приділив також особливу увагу літературознавчій типологіям ремарок,

заснованих на різних (змістових, функціональних, формальних) ознаках ремарок (с. 67–70).

Спираючись на думку інших дослідників ремарки, а також роблячи власні теоретичні узагальнення, дисертант слушно відзначив проблематичність створення однозначної і вичерпної класифікації драматургічних ремарок. Автор дисертації наголосив, що, по-перше, дослідники уже існуючих класифікацій ремарок не оминають фактів «логічно-понятійної неупорядкованості, суб'єктивно-дослідницької упередженості [...], недостатньо об'єктивної розробленості критеріїв, за допомогою яких і мовознавці, і літературознавці намагаються описати систему ремарок драматургічного твору» (с. 71).

На особливу увагу заслуговує спроба дисертанта врахувати усі можливі зауваження до класифікації ремарок і вибудувати власну типологію драматургічної ремарки. Враховуючи формально-змістові характеристики ремарок, автор праці пропонує на формальному рівні вирізняти «два структурні типи ремарок: сценічну і парасценічну» (с. 72). На мою думку, дослідник робить це цілком обґрунтовано, пояснюючи, що сценічні ремарки – «це авторські вказівки (коментарі), які стосуються деталізації обставин та персоналій сценічної дії, і локалізовані в межах окремих частин діалогічного тексту п'єси» (с. 72); а «парасценічні ремарки – це структурні елементи, які у вигляді певного авторського коментаря характеризують текст драматургічного твору в цілому або стосовно окремих її значимих частин» (с. 72).

Дисертант окреслює окремі різновиди сценічних і парасценічних ремарок, а також наголошує на тому, що з погляду змісту вони мають «свої внутрішньодиференційовані семантичні типи», які виконують «певні художні функції» у творі (с. 73).

У другому підрозділі дослідник ретельно розкриває особливості побудови сценічної ремарки, детально аналізує її семантичні типи, композиційні параметри, функції, ілюструючи свої теоретичні висновки прикладами функціонування ремарок у драматургічних творах відомих українських та зарубіжних авторів.

У третьому розділі автор зосередився на дослідженні і розробці семантичних моделей парасценічної ремарки (позареплікові авторські коментарі). Дисертант ретельно розглянув різновиди парасценічної ремарки: номінативну і декупажну ремарки (у першому підрозділі), афішну і обрамлювальну ремарки (у другому підрозділі). Дослідник ґрунтовно описав усі можливі елементи цих ремарок, моделі їх семантичної реалізації, а також особливості їх побутування в межах різних жанрів. Говорячи про різновиди ремарок, автор підкріплює свою думку, звертаючись безпосередньо до художніх текстів.

Як відзначив у роботі сам дисертант, побудова типології ремарки – складне завдання, під час виконання якого необхідно враховувати велику кількість критеріїв зарахування ремарки до того чи того різновиду/типу.

Поділ ремарки на сценічну і парасценічну, а також подальше виокремлення конкретних типів і моделей виправданий і вдалий, проте у ньому також трапляються деякі непорозуміння та суб'єктивні судження.

Так, наприклад, автор вирізняє «заголовки, що містять метафоричні номінативні означення назви драматургічного твору» (с. 119) та «заголовки, які вбирають до себе пряму (неметафоричну) номінацію означення назви

драматургічного твору, що містить особистий або узагальнений номінатив із вказівкою», зокрема, на «фізичний стан» (с. 121), тут серед інших дисертант наводить як приклад назву комедії Б. Шоу «Серцеїд» та «авторську емоційну характеристику», де за один із прикладів автор бере назву драми М. Кропивницького «Глитай, або ж Павук» (с. 121). Можна було б полемізувати з автором щодо того, чи не є ці заголовки також метафоричними.

Говорячи про альтернативний узвичаєному («на дії (акти) та яви (картини, сцени)» поділ драматургічного тексту (с. 139), дисертант зауважує, що деякі твори поділені «на дії без додаткової структурної сегментації», а деякі – «лише на акти» (стор. 138–139). Такий поділ видається невиправданим, адже терміни «дія» і «акт» – синоніми. Тому слід ці два пункти об'єднати в один.

На сторінці 138 сам автор пише: «Крім узвичаєних декупажних моделей структуризації драматургічного тексту на дії (акти) та яви (картини, сцени), застосовується поділ його сценічних сегментів на...», далі дослідник перелічує інші способи декупажного поділу текстів драматургічних творів.

У літературознавчих словниках терміни «дія» і «акт» теж окреслені як синонімічні. Це відображено, наприклад, у «Літературознавчому словнику-довіднику» (2007), де у статті «Акт» зазначено: «Акт (*лат. actus* – рух, дія) – закінчена частина драматичного твору, завершена подією, яка зумовлює наступний розвиток сюжету» (с. 21). А у статті «Дія» написано: «Дія – акт драматичного твору (див.: Акт)», а також окреслено і друге значення терміна «Дія»: «...перебіг подій у художньому творі...» (с. 202).

Щодо вирізнення дослідником ремарки-приквела і ремарки-сиквела виникає питання, чи завжди їх можна вважати саме приквелом (твором, у якому йдеться про події, що передують подіям, змальованим у певному творі) чи сиквелом (твором, у якому йдеться про продовження події, змальованих у певному творі).

Так, наприклад, пишучи про «ремарку-приквел», дисертант зауважує: «Особливо вживаним цей тип обрамлювальної ремарки став у драматургії Б. Шоу. Більшість його драматургічних творів містить пояснювальні авторські передмови, що в той або той спосіб коментують ідейний і сюжетний зміст п'єси, її творчу історію, склад дійових осіб, спростовують оприлюднені в тогочасній пресі критичні закиди на адресу його п'єс, роздуми автора стосовно суті та призначення театрального мистецтва, оцінку соціально-політичного, культурного, технічно-наукового стану, розвитку сучасного йому суспільства тощо» (с. 172). Думаю, слід розмежовувати авторську передмову до драматургічного твору і ремарку-приквел, котра має містити розповідь про події, що передують дії, що відбувається, у досліджуваному творі.

Визначення звернення до читача, яке передує трагедії С. Черкасенка «Про що тирса шелестіла...», як ремарки-приквела, думаю, все ж не досить коректне, адже у ньому не йдеться про передісторію подій, змальованих у творі. Як зазначає сам дисертант у цьому тексті «автор коментує творчі наміри, які він ставив перед собою в цьому творі, а також символічний характер його змісту» (с. 173). Те ж стосується і наведеного у тексті дисертації фрагменту передмови А. Стасюка до п'єси «Ніч» (с. 175).

Так само, на мою думку, варто окреслювати ремарку як сиквел, якщо її зміст стосується опису подій, що відбувалися після дії драматургічного твору,

не кожні авторська післямова чи авторський коментар можуть бути сиквелом. Тому необхідно чітко розмежувати поняття приквел і сиквел і поняття передмова, вступ, післямова, коментар, адже вони не завжди будуть тотожні одне одному.

Оцінка мови й оформлення дисертації та автореферату. Текст дисертації та автореферату побудований чітко і докладно. Хоча, нумерацію пунктів в межах підрозділу 1.3. «Ремарка як структурний елемент композиційної побудови драматургічного твору» логічно було б оформити у такому вигляді: «1.3.1., 1.3.2., 1.3.3.» і винести ці пункти у зміст роботи. Так само, варто було б виокремити пункти «3.2.1., 3.2.2.» в межах підрозділу 3.2. «Афішна і обрамлювальна ремарка».

Оформлення дисертації і автореферату загалом відповідає вимогам. Проте у тексті дисертації трапляються деякі неточності у вживанні окремих термінів, наприклад, «фашистський концтабір Аушвіц» (с. 165) (мало б бути «нацистський концтабір»), «змістовні ознаки» замість «змістові ознаки» (с. 3, 69–71, 174–184), «компонента» замість «компонент» (с. 48, 50, 51); кальки з російської (с. 17, 32, 33, 37 тощо); друкарські помилки (с. 82, 87, 111, 114 тощо) та інші незначні технічні огріхи.

Зауваження до дисертації. Підстав говорити про серйозні недоліки дослідження немає. У тексті відгуку було викладено декілька зауважень, уточнень і побажань щодо деяких положень дисертації Дмитра Петровича Капелюха

Хочу, однак, наголосити, що коментарі, зауваження, побажання, висловлені у цьому відгуку, жодним чином не применшують значення і важливості зроблених дисертантом спостережень і не впливають на високу оцінку, на яку заслуговує дисертація.

Висновок. Дисертація Капелюха Дмитра Петровича є ґрунтовним, самостійним, завершеним дослідженням, яке має вагому наукову і практичну цінність. У авторефераті й публікаціях дисертанта повністю викладені основні положення роботи. Отже, дисертація «Поетика драматургічної ремарки» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМ України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та №567 від 27.07.2016 р.); а її автор, Капелюх Дмитро Петрович, гідний присудження йому наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.06 – теорія літератури.

кандидат філологічних наук,
науковий співробітник
відділу теорії літератури та компаративістики
Інституту літератури
ім. Т. Г. Шевченка НАН України

